

3. Сучасна релігійна ситуація в Україні. – Електронний ресурс. – [Режим доступу – <http://5fan.ru/wievjob.php?id=8701>].
4. Кандиба П.Д. Забезпеченість церков і релігійних організацій України культурними будівлями та приміщеннями, пристосованими під молитовні / П.Д. Кандиба, В.П. Любчик. – К., 2013. – 43 с.
5. Одеська єпархія УПЦ КП. – Електронний ресурс. – [Режим доступу – <https://uk.wikipedia.org/wiki>].
6. Луковенко С. Старообрядчество. – Електронний ресурс. – [Режим доступу – <http://uchebilka.ru/pravo/3287/index.html>].
7. Гаврилов Ю. Конфессиональная карта Одесщины: в регионе действует более 1000 религиозных организаций / Ю. Гаврилов // Одесские известия. – 2005. – №133-134.
8. Сучасна релігійна ситуація в Україні. – Електронний ресурс. – [Режим доступу – <http://5fan.ru/wievjob.php?id=8701>].
9. Католицизм на Украине. – Електронний ресурс. – [Режим доступу – <https://ru.wikipedia.org/wiki>].
10. Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні за 2012 рік. (Короткий виклад) Інформаційний звіт Міністерства культури. – Електронний ресурс Інституту релігійної свободи. – [Режим доступу – http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1212%3A1&catid=51%3Astats&Itemid=79&lang=ukj].
11. Баковецька О.О. Історія виникнення та розбудови римо-католицьких церков в місті Одеса (XIX століття). – Електронний ресурс. – [Режим доступу – mdu.edu.ua/spaw2/uploads/files/13_16.pdf].
12. Сучасна релігійна ситуація в Україні. – Електронний ресурс. – [Режим доступу – <http://5fan.ru/wievjob.php?id=8701>].

Березовская В. В. Религиозные конфессии в Одесской области на современном этапе.

В статье анализируются количественные показатели распространения религиозных организаций, которые действуют в Одесской области на современном этапе. Для жителей Одесской области характерно преобладание христианских вероучений, к которым относятся большинство из существующих и действующих религиозных организаций и приходов. Наибольшее количество религиозных организаций всех имеющихся в области направлений зафиксировано на севере Одесской области (православие, протестантизм, иудаизм, ислам, католицизм, кришнаизм и буддизм). Наименьшая концентрация религиозных организаций наблюдается в центральных районах области. Полиэтнический состав населения Одесщины, особенно ее южных регионов, является одним из факторов, который способствует распространению на территории области различных религиозных течений и организаций, от устоявшихся и традиционных до новейших и даже экзотических.

Ключевые слова: религия, конфессии, христианство, православие, католицизм, протестантизм, Одесская область.

Berezovskaya V. V. The religious denomination in the Odessa region at the present stage.

The article analyzes the quantitative indicators of the spread of religious organizations operating in the Odessa region today. For residents of Odessa region characterized by the dominance of CHRISTIAN religion to which the vast majority existing and operating in the area of religious organizations and parishes. The largest number of religious organizations all available in fixed areas in the north of Odessa region (Orthodoxy, Protestantism, Judaism, Islam, Catholicism and Buddhism, Kryshnaism). The lowest concentration of religious organizations is observed in central regions. The multiethnic composition of the Odessa region, particularly its southern regions, is one of the factors that contribute to the spread in the region of various religious movements and organizations of established and traditional to modern and exotic even.

Keywords: religion, confession, Christianity, Orthodoxy, Catholicism, Protestantism, Odessa region.

УДК 930.2

Д. С. Костюк

МЕТОДОЛОГІЯ ВИВЧЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

Визначено основні методологічні проблеми, які постають перед дослідниками громадянського суспільства. Проаналізовано тенденції методологічної розробки проблем громадянського суспільства, запропоновано авторські рекомендації щодо оптимізації досліджень даної проблематики. Розроблено пропозиції щодо вдосконалення методики та методології вивчення громадянського суспільства. Громадянське суспільство розглянуто у всій багатоманітності його проявів як однієї з найбільших проблем, що визначили хід останніх двох століть європейської історії.

Ключові слова: методологія, метод, історія, громадянське суспільство, держава, неурядові громадські організації, структура, ідеальний тип.

Формування громадянського суспільства є однією з найважливіших умов просування України шляхом проведення економічних, політичних і правових реформ, які, передусім, спрямовуватимуться на демократизацію громадського життя, лібералізацію економіки, захист прав і свобод людини і громадянина, становлення правової демократичної держави.

Цицерон в другій книзі "Оратора" писав: "Історія – вчитель життя, якій лише голос оратора надає безсмертя" [1]. Фактично, історик сам творить історію. Професор Стельмах слушно наголошує: "історична наука, яка а ргіогі вивчає минулий людський досвід, опиняється в авангарді інтелектуальних дебатів, оскільки лише її науковий доробок дозволяє зрозуміти сучасне і сформуванати орієнтири майбутнього" [2,

с.70]. Сучасний історик зобов'язаний орієнтуватися в проблемах сучасності, давати їм експертну оцінку й розробляти методологічний аспект власних досліджень, спираючись на передові тенденції. Адже, суспільство, яке будує своє теперішнє на минулому, майбутнього немає.

Актуальність та необхідність проведення цілої низки засадничих реформ (правової, адміністративної та інших) в Україні обумовлені не стільки самоцінністю створення тих чи інших систем реалізації, скільки побудовою такої держави, яка б відповідала сучасним вимогам та стандартам високорозвинених країн і гарантувала б конституційно закріплені права людини і громадянина, була спроможна сприяти активному розвитку суспільних відносин [3, с.50].

Актуальність зазначеної теми полягає у тому, що розбудова громадянського суспільства була і залишається не тільки важливим політичним завданням для України, але й складною науковою проблемою, яка потребує особливої уваги вчених. Усталеною є думка, що поняття "громадянське суспільство" визначає основний принцип демократії: під державою і суспільством мається на увазі співтовариство зрілих громадян, які спільно визначають свою долю. У вужчому сенсі громадянське суспільство визначається як демократична форма самоорганізації суспільства, незалежно від держави і поза ринком. Демократична, оскільки той, хто не визнає основних прав громадянина і людини, не може бути частиною громадянського суспільства. Таким чином, громадянське суспільство – елементарна складова діючої демократії. Громадянське суспільство, як академічна проблема, визначається вже тим, що у сучасній політичній науці по суті не існує єдиного визначення цього поняття. Доволі складними і недостатньо визначеними є також механізми взаємостосунків громадянського суспільства з державою [4, с.86].

Отже, актуальність теми визначається: зростанням ролі громадянської активності у визначенні успішності розвитку демократії, як чинника долучення до сучасної розвинутої європейської і світової спільноти; нагальною суспільною потребою, яка постає на практиці, побудови в Україні ефективного діалогу між владою і громадськістю.

У сучасній західній державно-управлінській й філософсько-історичній традиції проблеми функціонування громадянського суспільства є об'єктом уваги таких науковців, як К. Аллен, Г. Алмонд, А. Арато, Р. Арон, Х. Апхайер, Ф. Бродель, Ю. Габермас, Т. Геблер, Ф. фон Гайєк, Е. Геллнер, Ж. Ле Гоф та ін.

Найвідомішими серед дослідників громадянського суспільства в Україні є Г. І. Зеленько, А.І. Кудряченко, В. М. Куйбіда, Ю. А. Левенець, Т. В. Розова, О. П. Якубовський та ін.

Серед робіт, присвяченим методології вивчення окремих інститутів громадянського суспільства, можна виокремити роботи В. Цвиха ("Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика" та О. Хуснутдінова ("Громадський рух як рушійна сила формування громадянського суспільства (Третій сектор в Україні.)")

Серед дослідників, які ґрунтовно займаються методологічною розробкою проблематики громадянського суспільства на пострадянському просторі відомі науковці: Борисова В., Гриневич В., Юнин Л., Колодій А., Рибалкін А., Сидоренко С., Черноусова Л.

Теоретико-методологічні уявлення про громадянське суспільство сформувалися у рамках західної ліберальної концепції, яка виходить з того, що розумно організоване суспільство здатне упровадити у світі досконалий порядок, заснований на здоровому глузді, науці і справедливості, а держава, що базується на цих началах, гарантує єдність суспільного життя і забезпечує прогрес, вища мета якого – особиста свобода, політична і економічна активність громадян і соціальна захищеність [5, с.91-92].

В історичному сенсі панує якийсь досить стерильний розгляд, який зводиться до перерахування і порівняння того, що сказав про громадянське суспільство Локк, що сказав Токвіль, що сказав Гегель, Маркс, Хабермас і т.д. При цьому дивним чином їхні висловлювання про громадянське суспільство не зв'язуються або мало зв'язуються з цілісним контекстом їх ідей і, головне, з соціально-історичним контекстом їхньої думки. В результаті проблематика громадянського суспільства виглядає як соціально-науковий факультатив, а не як одна з найбільших проблем, що визначили хід останніх двох століть європейської історії, якою вона, по суті, є [6, с.2-3].

Автор статті виокремлює п'ятірку найскладніших проблемних кейсів, що можуть виникнути перед дослідником громадянського суспільства й дає їх вирішення.

1. Історія громадянського суспільства – це історія структури. Його вивчення вимагає відповідних методологічних підходів.

Структура – умови, які викликають події. Структура триваліша в часі. Треба зрозуміти структуру, щоб зрозуміти подію. Щоб пояснити чому відбулася та чи інша подія, треба вийти за її межі до структури. Структура описується, а подія аналізується. Райнард Козеллек наголошує: "лише на рівні структури історія може давати прогнози (прогностична функція історії)" [7]. Феномен рекурентності (повторюваності), властивий структурам, є основою для здійснення прогнозів на тривалу перспективу [2, с.84].

Події відбуваються і стають надбанням досвіду певних суб'єктів, є короткотривалими у часі, а структури володіють інтерсуб'єктивністю та надіндивідуальністю. Зміни, які відбуваються у структурах набувають емпіричної реальності лише тоді, коли в часовому вимірі вони не виходять за межі колективної пам'яті покоління. Константні структури і миттєві події є взаємозалежними, але не розчиняються один в одному, оскільки структури формують умови для перебігу подій, а події дають можливість розпізнати і проаналізувати самі структури – тобто відбувається т.зв. "перехрещення" подій і структур [2, с.82-83]. Події повторюються, але при цьому, кожна з них унікальна і неповторна.

Отже, погляд на громадянське суспільство як на структуру, вимагає у нас розуміння феномену колективної пам'яті і небезпек, які вона створює. Люди живуть не тільки в першій особі однини, але і в різних форматах першої особи множини. Вони стають частиною різних груп і приймають їх "ми" разом з

відповідними “соціальними фреймами”, що включають в себе структуру спільних турбот, цінностей, переживань і нарративів. Родина, сусіди, однолітки, покоління, нація, культура - все це численні групи, про які люди кажуть: “ми”. Бути частиною ідентичності такої групи - значить брати участь в її історії: а вона зазвичай перевищує термін людського життя.

Інститути та великі соціальні групи - нації, держави, Церква чи комерційна компанія - не “володіють” пам'яттю, вони “створюють” її для себе за допомогою таких меморіальних знаків, як пам'ятники, музеї, поминальні обряди і церемонії. Разом з такою пам'яттю ці групи та інститути “конструюють” ідентичність. Пам'ять, яку навмисно і символічно конструюють, ґрунтується на актах відбору і виключення, акуратно відокремлюють потрібні спогади від непотрібних, значимі - від другорядних [8].

2. Слід розділяти “матерію” і “дух” громадянського суспільства, громадянське суспільство як певний ідеал і як об'єктивну реальність.

“Матерію” громадянського суспільства (далі - ГС) можемо спостерігати у вигляді міжперсональних відносин людей, відносин у рамках певних організацій, участі в них та ставлення до них, участі в масових колективних акціях. Ототожнення ГС виключно з його матерією призводить до омани дослідників. Так, зазвичай заперечується існування ГС при тоталітарному режимі. А оскільки тоталітарна держава прагне поставити під контроль всі соціальні відносини в суспільстві, то вона, звісно, забороняє і переслідує будь-які “прояви” ГС. Але хоча держава й може заборонити “прояви”, проте сам “дух” заборонити не може. В Німеччині після дванадцяти років тоталітарного правління такий, наприклад, “прояв” громадянського суспільства, як неурядові організації, розпочав свою активну діяльність відразу після того, як це було дозволено окупаційною союзницькою владою. Тобто “дух” громадянського суспільства в Німеччині, незважаючи на всі зусилля тоталітарної влади, залишився живим.

Інший проблемний кейс – подвійне значення концепту громадянського суспільства, яке вимагає його вивчення у двох осях координат: в контексті розвитку історичної думки про ідеальний тип суспільства і ГС як об'єктивної реальності, яка отримує свій вияв, як “матерія” ГС, в формі інститутів ГС.

Громадянське суспільство можна розглядати з моральної, інституційної та ідеологічної точок зору. Перша позиція є нормативною, і предметом розгляду в нормативних термінах стає зміст вчення, тобто думки членів і активних діячів (акторів) громадянського суспільства про принципи суспільної солідарності, які складають основу їх діяльності саме як членів і акторів громадянського суспільства.

З інституційної точки зору досліджуються стабільні засоби вираження моральних вимог громадянського суспільства; воно висловлює свої моральні принципи через існуючі інститути, такі як конституції і законодавства, з одного боку, і державні організації, - з іншого. Крім того, воно створює власні інститути: це ЗМІ, інститути вираження громадської думки (опитування, голосування), а також специфічні “власні” організації громадянського суспільства. В результаті воно становить досить складну соціальну структуру, де є власна стратифікація, структури еліт, структури контролю, структури інституціоналізації (перетворення рухів та ініціатив у формальні організації) і т.д. [6, с.4].

Цей аспект піднімається в українській історіографії не вперше. А. Колодій головною з проблем, пов'язаних з вивченням ГС називає недостатню відмежованість теоретичної абстракції “громадянське суспільство”, що використовується науковцями як ідеальний тип, від описових (емпіричних) характеристик реально існуючих різновидів громадянських суспільств, що в певний спосіб та до певної міри наближаються до цієї абстракції [9].

У теоретичному сенсі, насамперед, немає єдності в розумінні самого феномена громадянського суспільства, воно то ототожнюється з недержавним взагалі, то зводиться до конкретних соціально-політичних інститутів, найчастіше - до неурядових організацій (НУО) (або некомерційних організацій (НКО)). В результаті величезний соціальний потенціал громадянського суспільства або залишається незрозумілим в його специфіці, або штучним чином знижується. В емпіричних дослідженнях громадянське суспільство майже виключно розуміється лише як сукупність НКО. Зрозуміло, що це зручне поле дослідження, де об'єкт заздалегідь чітко і однозначно визначено. Такий спрощений підхід не можна назвати достатньою мірою науковим підходом [6, с.3].

Отже, громадянське суспільство – це, з одного боку, об'єктивно існуюча суспільна реальність, підсистема суспільства як цілого, яка розвивається в політичному просторі й часі, має свої стадії та географічно-територіальні різновиди. А з іншого боку, це – теоретична абстракція, за допомогою якої намагаються розпізнати цю реальність і глибше осмислити суспільну систему під певним, специфічним для теорії громадянського суспільства кутом зору. Така теоретична абстракція є ідеальний тип громадянського суспільства, який також не є сталим [9].

Якщо приділяти увагу виключно об'єктивно існуючій суспільній реальності, дослідження громадянського суспільства замість того, щоб продемонструвати першорядну важливість і центральну роль самого цього феномену для життя суспільства, виявляються дослідженнями ніби на периферії суспільного життя - галузі боротьби проти зловживань влади, а саме громадянське суспільство - маргінальним явищем, що зводиться до НКО [6, с.3].

Досліджуючи ГС як теоретичну абстракцію, слід звернути увагу на категорії, введені в науковий обіг Райнальдом Козеллеком. Мова йде про “простір досвіду” та “горизонт очікувань”, що вже давно стали загальноновизнаними філософсько-історичними категоріями, що дають змогу осягнути глибину тих суспільних та індивідуальних зрушень, характерних для європейського суспільства Нового часу [2, с.71]. З допомогою концептів, запропонованих Козеллеком, ми маємо можливість простежити еволюцію політичної думки і виявити передумови виникнення ідеалу громадянське суспільство.

До середини XVIII ст. соціально-політичні поняття були зорієнтовані суто на сферу досвіду, оскільки держава у боротьбі з релігійними пророкуваннями виборолла монополію на опанування майбутнім, розвиваючи політичне прогнозування, основою якого була видима повторюваність подій. Філософія історії з ідеєю прогресу епохи Просвітництва, відкрила нові горизонти майбутнього, які виходили за межі раніше прогнозованого простору досвіду та часу, отриманого у спадок. Своєю спрямованістю у майбутнє прогрес стимулював нові довгострокові проекти майбутнього. Тим самим відбувалося видиме прискорення плину часу, яке до цього належало лише есхатології.

Отже, з часу Французької революції, епохи реформ та революцій початку XIX ст., поняття спрямовуються в сферу майбутнього, в "горизонт очікування", формулюючи новий образ майбутнього, його проект, в якому минуле віднині не виступає визначальним фактором. Розрив з минулим досвідом характеризує для суспільства настання Нового часу, з його прогресивним рухом і поступом до демократії [2, с.80]. За таких умов, громадянське суспільство набуває свого значення як суспільний ідеал.

3. *Протиставлення громадянського суспільства державі.* Вивчення феномена держави в системі "суспільство – держава – індивід" стає ще однією ланкою досліджень громадянського суспільства, що вимагає методологічного обґрунтування.

Більшість аналітиків сучасності вважають, що громадянське суспільство - це система взаємовідносин у структурах недержавної сфери суспільного життя, а також способи взаємодії цієї сфери з державою та її органами. Охоплюючи область особистих, приватних, побутових та інших інтересів членів суспільства, недержавна сфера структурно являє собою сукупність об'єднань, асоціацій, спілок за інтересами (господарських, професійних, творчих, культурних, конфесійних, просвітницьких та інших), пов'язаних горизонтально-мережевими взаєминами. Зокрема, в дану сферу входять такі соціальні інститути, як сім'я, церква, громада, органи самоврядування, недержавні ринкові інститути, кооперативи і дрібні підприємства, земляцтва, трудові колективи, політичні партії, громадські організації та рухи, засоби масової інформації, творчі спілки тощо [10, с.203].

На жаль, чимало авторів в Україні, не заглиблюючись у теоретичні хащі концепції громадянського суспільства, не звертають уваги на те, що своє аналітичне навантаження це поняття набуває лише у випадку розгляду його як певної противаги (не обов'язково у конфронтаційному сенсі) або принаймні нетотожності поняттю держави та політичної системи суспільства – усіх тих структур, які володіють політичною владою й застосовують її в регулятивних цілях. Тому не слід змішувати "суспільство" як людську спільність взагалі з категорією "громадянське суспільство", яке виникло на певному етапі розвитку [9]. Громадянське суспільство це дещо, що знаходиться за рамками власних структур, воно віддільне від влади. Але це не все населення в цілому, це так чи інакше структурована його частина, і до того ж наділена якимось енергетичним зарядом [11, с.8].

Чому ж протиставлення громадянського суспільства державі стало загальним принципом як в деяких соціальних теоріях, так і в практиці більшості інститутів і організацій громадянського суспільства?

Одна з причин такого стану має теоретичне походження. У ранніх, первісних концепціях громадянського суспільства, де ГС як таке протиставлялося феодальній аристократичній мілітаризованій державі, ГС вважалося все, що не держава, в тому числі економічне, сімейне, національне життя і т.д. У цьому сенсі сучасне протиставлення ГС державі виступає як пережиток цих ранніх теоретичних концепцій і, відповідно, пережиток того раннього практичного стану боротьби паростків сучасного суспільства з традиційною владою.

Крім цієї - скажімо умовно - теоретичної причини є кілька причин більш практичного характеру. По-перше, це обставини появи сучасних концепцій і підходів до громадянського суспільства, які актуалізувалися в ході сучасних східноєвропейських революцій, спрямованих на злам комуністичного панування. Це були революції, спрямовані не так проти держави як такої, а проти конкретної комуністичної держави, але їх антидержавний пафос міцно закріпився в більшості сучасних концепцій і практик громадянського суспільства.

Із сукупності двох вищезазначених, народжується третя причина протиставлення громадянського суспільства і держави. Протиставлення громадянського суспільства як цілого соціального життя державі плюс ототожнення суспільства з капіталізмом привели в кінцевому рахунку до дискредитації громадянського суспільства і появи альтернативних утопічних, анархічних, соціалістичних концепцій суспільства, з одного боку, і до появи потреби в сильній державі, здатній регулювати гру громадських сил, - з іншого. Практично мова йшла про те, що протиставлення громадянського суспільства державі дозволяло виступати під маскою загальності партикулярним, насамперед економічним інтересам, які, в кінцевому рахунку, підпорядкували собі суспільство [6, с.35-36].

Як небезпеки, так і перспективи для ГС таїть подвійне членство його громадян. Це подвійне членство є одночасно і шляхом і зняттям ворожих вторгнень в громадянську сферу, і засобом впливу громадянської сфери на негромадянську, що веде до демократизації життя в ній. Прикладами такої демократизації можуть служити такі процеси, наприклад, як встановлення виробничої демократії, залучення робітників до участі в управлінні виробництвом (у сфері економіки), заходи посилення відкритості державного і муніципального управління, що проявляються в більшому обліку думок громадян, а також систематичні публікації в пресі й в Інтернеті управлінських матеріалів і даних зі сфери державної бюрократії. Людина виступає в ГС в абстрактному вигляді, будучи вільним від усіх своїх конкретних визначень - статі, віку, національності, професії і т.д. - і рівним будь-якому іншому громадянину. Одночасно член громадянського суспільства діє і в інших сферах, а тому є членом інших, негромадянських груп [6, с.34].

В ідеальному варіанті держава - це синопсис цілей і цінностей громадянського суспільства, його найменший спільний знаменник і гарант його існування. Крім того, держава - це найважливіше знаряддя реалізації цілей та методів громадянського суспільства в негромадянських сферах життя. Це, мабуть, найважливіша функція держави стосовно до громадянського суспільства [6, с.35]. Насправді, громадянська сфера, якщо розглядати її як центральну сферу суспільного життя, має відігравати в суспільстві інтегруючу роль, а держава в такому випадку виявляється не супротивником, а може і повинна бути союзником громадянського суспільства, яке без цього союзника може впасти в дуже обтяжливу і принизливу залежність від приватного інтересу.

4. Дослідження громадянського суспільства ставить перед науковцем завдання використання специфічного методичного арсеналу.

Вивчення ГС вимагає задіяти комплексний міждисциплінарний підхід. Застосування комплексного міждисциплінарного підходу означає використання концептуальних підходів, наукових принципів та методологічних досягнень низки наукових дисциплін – політичної науки, соціології, права.

На думку автора, розпочинати дослідження громадянського суспільства зокрема, й будь-якого суспільного феномена загалом, слід з проведення процедури ціннісної інтерпретації, запропонованої Максом Вебером [12].

Суть ціннісної інтерпретації в тому, щоб визначити значимість і довести цю значимість. Ціннісна інтерпретація передуює каузальному аналізу. Каузальний аналіз є історичним аналізом і, на відміну від ціннісної інтерпретації, відкидає оціночні моменти. Ціннісна інтерпретація – це не рух до якоїсь позитивної оцінки як такої. Сенс ціннісної інтерпретації в тому, щоб висвітлити різноманітні точки зору про предмет дослідження. Виявлення відношень цінностей в основі ціннісної інтерпретації. Здійснивши процедуру ціннісної інтерпретації, можна довести актуальність досліджуваної проблематики для сучасного суспільства.

Завдяки проведенню даної процедури, ми можемо вивести гіпотези дослідження. Методи залежать від тих гіпотез, які ми ставимо перед історичним дослідженням.

Історія понять ґрунтується на усталених традиціях історичної науки – методах історичної критики джерел та історичної герменевтики [2, с.81].

Ми вважаємо за необхідне застосовувати в дослідженні ГС наступні методи:

- порівняльно-історичний метод. Це процес встановлення подібності або відмінності ГС на різних територіях земної кулі й відмінності інститутів ГС між собою в середині однієї держави, порівняння теоретичних поглядів на проблему ГС тощо в різні періоди людської історії;

- аналітичний метод, спрямований на визначення внутрішніх тенденцій і можливостей громадянського суспільства;

- абстрагування, використання якого обумовлено тим, що ГС притаманні різноманітні властивості, охопити які в цілому практично неможливо і узагальнення, як логічне завершення абстрагування. Метод абстрагування полягає у виокремленні та узагальненні найважливіших рис об'єкта дослідження та свідомому упущенні другорядних.

- метод синтезу застосовується для визначення загальних ознак та властивостей досліджуваних явищ і процесів.

- соціологічні методи: вивчення документів (контент-аналіз), анкетування, інтерв'ю, експертне опитування, спостереження, вивчення соціальних настанов, соціально-політичний експеримент;

- кількісний бік трансформаційних процесів ГС поряд з їхнім якісним змістом вивчається за допомогою статистичного (кількісного) методу, який полягає у визначенні кількісних параметрів явищ і процесів, їх оброблення, аналізу та теоретичного узагальнення. Його перевагою слід визнати поєднання аналітичного характеру і точності, конкретності. Однак, надмірне його використання може викликати ілюзію ГС (детальніше – пункт 5)

Вважаємо за необхідне наголосити на кейсі пересторог, про які необхідно пам'ятати досліднику ГС:

- точний зміст будь-якого документу можливо зрозуміти лише із контексту самого документу, враховуючи при цьому політичну й соціальну ситуацію його виникнення, тлумачення слів автора документу в його історичному мовному середовищі [2, с.81].

- дані соціальних методів дослідження, письмових джерел тощо слід критично осмислювати, зважаючи на авторську суб'єктивність й недосконалість людської пам'яті.

Людська пам'ять не пристосована для точного багаторазового відтворення минулого досвіду; вона спотворена, і покладатися на неї не варто ніколи. Німецький дослідник мозку Вольф Зінгер назвав спогади "винаходами на основі даних", а гарвардський психолог Деніел Шактер перерахував ні більше, ні менше як "сім гріхів пам'яті". Чого б наші спогади не коштували з точки зору фахівців, як люди ми все одно змушені спиратися на них, адже вони і є наша людська природа. Без цієї здатності і хоча б відчуття її надійності ми не могли б сформулювати наші "я" або спілкуватися з іншими людьми [8].

5. Визначити рівень розвитку громадянського суспільства не можливо, використовуючи кількісні показники.

Головним чинником і принципом щодо участі людей в асоціаціях вважається їхня добровільність. Громадянське суспільство характеризується не просто членством, а добровільним членством [4, с.87].

Говорячи про розвиток громадянського суспільства ми повинні зрозуміти, що поверховий кількісний підхід до визначення параметрів його розвитку не дасть нам можливості зрозуміти дійсний стан справ і визначити напрямки державної та суспільної політики розвитку громадянського суспільства. Акцент на

кількості громадянських організацій, кількості їх членів, що визначається за статистичними даними самих неурядових організацій, кількість коштів ними отриманих - може вестися нас в оману.

Тому необхідна більш витончена методологія, яка відділяє реальні неурядові організації від фіктивних та квазінеприбуткових, досліджує кількість громадян України що беруть участь в діяльності неурядових організацій, чи є їх членами, кількість робочого часу, що його отримують неурядові організації внаслідок активності волонтерів, структуру їх фінансових надходжень та витрат [13, с.132].

Звісно, факти того, що в перші місяці після проголошення незалежності України або ж "Помаранчевої революції" чи "Революції гідності" кількість громадських організацій зростала в небачених досі масштабах, вказує на існування ГС. Але говорити про його рівень можна лише спираючись на якісні, а не кількісні характеристики. Кількісні показники можна вважати одним з показників розвитку, але слід чітко розуміти, що вони фіксують і які мають обмеження.

Використання подібних показників має сенс. Звісно громадянське суспільство не зводиться до громадських чи неурядових організацій, проте вони є ознакою його наявності. Тому не дивно, що Державна служба статистики, Міністерство юстиції України, а також різні неурядові організації, на кшталт "Freedom House", звертають увагу на цей критерій. Проте ми повинні розуміти, що не завжди громадські організації є ознакою наявності громадянського суспільства. Причини їх виникнення можуть бути різними, зокрема і достатньо далекими від принципів добровільної громадянської діяльності та кооперації. Організації можуть бути фіктивними, бути реалізацією чийось лідерських амбіцій, інколи вони мають вузьке функціональне призначення, наприклад діють в якості легальної ширми центрів соціологічних досліджень, що створені задля отримання прибутку, проте користуються статусом неприбуткових організацій або організацій, що створені для реєстрації спостерігачів на виборах тощо. Визначити реальність/фіктивність неурядової організації можна тільки за результатами детального аналізу її діяльності за додатковими критеріями, такими як кількість її членів, ресурси для функціонування. Наприклад, організація, діяльність якої підтримується виключно за рахунок отриманого гранту від благодійного фонду чи за рахунок державного фінансування, і яка припиняє своє існування після того, як це єдине джерело є вичерпаним, навряд чи може бути віднесена до числа складових громадянського суспільства. Подібні організації це дещо інший феномен, який стоїть на перепоні розвитку ГС [13, с.130].

Отже, громадянське суспільство слід усвідомлювати як сферу, аналітично незалежну і певною мірою емпірично відокремлену не тільки від держави і ринку, а й деяких інших спеціалізованих сфер життя суспільства, де панують інші, ніж у громадянському суспільстві принципи і норми.

Для громадянського суспільства характерні рівність, солідарність, відкритість, повага до іншого і довіра. Ці категорії в різних дослідницьких контекстах можуть розглядатися як цінності громадянського суспільства, як мотиви, що практикуються в контекстах громадянського спілкування, як (при відповідній розробці та конкретизації) моделі взаємодії в рамках громадянського суспільства, що мають нормативний характер і передбачають інституціоналізацію, тобто втілення у вигляді реальних інститутів громадянського суспільства.

У даній статті автором був внесений свій вклад у розробку методологічної проблематики ГС, а саме: проаналізовано підходи до визначення рівня розвитку громадянського суспільства; визначено особливості та недоліки традиційних кількісних показників, які не дають можливості зрозуміти дійсний стан справ і визначити напрямки державної та суспільної політики розвитку громадянського суспільства; розроблено пропозиції щодо вдосконалення методики та методології вивчення ГС; виокремлено основні проблемні аспекти, пов'язані з вивченням ГС; введено до наукової думки нові концептуальні підходи до розуміння сутності ГС.

Практичне значення здобутих результатів дослідження полягає у можливості їх використання державними органами влади у концептуальних документах щодо розвитку громадянського суспільства в Україні, відповідності вітчизняної політичної системи європейським демократичним стандартам; громадськими організаціями – у визначенні пріоритетів взаємодії з владою і суспільством; а також при подальшій розробці методологічних проблем громадянського суспільства дослідниками.

В подальшому актуальними залишаться три головних перспективних напрямки дослідження громадянського суспільства: теоретичне, яке має вираження у проведенні чіткої диференціації різних сфер соціального життя і визначення специфіки громадянського суспільства як особливої сфери, яка характеризується власними принципами і закономірностями, і два практичних - вивчення фактичних і бажаних шляхів взаємодії ГС і держави і дослідження шляхів і наслідків взаємопроникнення громадянських і негромадянських сфер суспільного життя. Для цього необхідна взаємодія концептуальних апаратів різних соціально-наукових дисциплін, але насамперед, звільнення дослідників від влади повсякденної, політично навантаженої мови, яка не дає піднятися на рівень об'єктивного наукового дослідження і розуміння.

Джерела та література

1. Цицерон. Три трактата об ораторском искусстве. / Пер. и прим. Ф. А. Петровского ("Об ораторе" [с.75-272]), И.П. Стрельниковой ("Брут, или о знаменитых ораторах" [с. 253-328]), М. Л. Гаспарова ("Оратор" [с. 329-384]) / Под ред. М. Л. Гаспарова. – М.: Наука, 1972. – 472 с.
2. Стельмах С. Теорія історії Райнгарта Козеллека: традиції та інновації освоєння світу історії / С. Стельмах // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки / Гол. ред. В.Смолій; відп. ред. І.Колесник. – Вип.2. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – Ч.1. – С. 68-87.
3. Рибалкін А. Теоретико-методологічні проблеми трансформації концепції громадянського суспільства в Україні [Електронний ресурс] / А. О. Рибалкін // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. - 2012. - № 3. - С. 49-54. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvdduvs_2012_3_9.pdf

4. Гриневич В. Теоретико-методологічні підходи до визначення взаємостосунків між державою і громадянським суспільством в зарубіжній науковій думці [Електронний ресурс] / В. В. Гриневич // Публічне управління: теорія та практика. - 2014. - Вип. 1. - С. 86-91. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pubupr_2014_1_15.pdf
5. Сидоренко С. Теоретико-методологічні засади пізнання глобального громадянського суспільства [Електронний ресурс] / С. В. Сидоренко // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. - 2012. - Вип. 51. - С. 87-100. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znpvgvzdia_2012_51_10.pdf
6. Ионин Л. Теоретико-методологические основы изучения гражданского общества [Електронний ресурс] / Л. Ионин. – Режим доступу: http://www.civisbook.ru/files/File/Ionin_L_G.pdf
7. Козеллек Р. Минуте майбутнє. Про семантику історичного часу / Р. Козеллек ; пер. з нім.: В. Швед; наук. ред.: С. Стельмах. – Київ : Дух і літера, 2005. – 375 с.
8. Ассманн А. Рефреймируя память. Между индивидуальными и коллективными формами конструирования прошлого [Електронний ресурс] / А. Ассманн; пер. Дячкина П. – Режим доступу: <http://gefter.ru/archive/11839>
9. Колодій А. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні: монографія / А. Колодій. – Львів: Червона Калина, 2002. – 272 с.
10. Черноусова Л. Основные концепции гражданского общества: методологический аспект / Л. Черноусова // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. - Тамбов: Грамота, 2012. № 4 (18): в 2-х ч. Ч. II. - С. 203-206.
11. Алексеева Л. Гражданское общество и судебная власть [Електронний ресурс] /Л. Алексеева. – Общая тетрадь, 2009. – № 1 (47). – С. 7-17 – Режим доступу: http://www.civisbook.ru/files/File/Alekseeva_47.pdf
12. Вебер М. Исследования по методологии наук – М.: ИНИОН, 1980.
13. Борисова В. Ресурси розвитку громадянського суспільства в сучасній Україні: методологічні засади дослідження [Електронний ресурс] / В. О. Борисова // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія. – 2013. – Т. 21, вип. 23(4). – С. 129-133. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vdufsp_2013_21_23\(4\)_22.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vdufsp_2013_21_23(4)_22.pdf)

Костюк Д. С. Методология изучения гражданского общества: проблемные аспекты.

Определены основные методологические проблемы, которые возникают перед исследователями гражданского общества. Проанализированы тенденции методологической разработки проблем гражданского общества, предложены авторские рекомендации по оптимизации исследований данной проблематики. Разработаны предложения по совершенствованию методики и методологии изучения гражданского общества. Гражданское общество рассмотрено во всём многообразии его проявлений как одной из самых больших проблем, определивших ход последних двух веков европейской истории.

Ключевые слова: методология, метод, история, гражданское общество, государство, неправительственные общественные организации, структура, идеальный тип.

Kostyuk D. S. The methodology of the study of civil society: problematic aspects.

The main methodological problems facing researchers of civil society are identified. Tendencies of development of methodological problems of civil society, the author offered recommendations for optimization studies of this problem are analyzed. Developed by suggestions for improving the methods and methodology of studying civil society. Civil society examined with diversity in all its manifestations as one of the biggest problems that determined the course of the last two centuries of European history.

Keywords: methodology, method, history, civil society, government, NGOs, structure, ideal type.